

STEPHEN KINZER • Şah'ın Bütün Adamları

STEPHEN KINZER Boston Üniversitesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Dört kıtaya yayılmış 50'den fazla ülkede dış haberler temsilciliği yaptı. 1996'da *New York Times*'in ilk büro şefi olarak İstanbul'a geldi. Türkiye'de geçirdiği yıllar boyunca yüzlerce makale yayımladı ve ülkenin her yerini dolaştı. İletişim Yayınları tarafından *Hilal ve Yıldız* (2002), *Darbe* (2007) *Ezber Bozmak* (2011) adlı eserleri yayımlandı. Şu anda Northwestern Üniversitesi'nde öğretim görevlisidir.

All the Shah's Men. An American Coup and the Roots of Middle East Terror

© 2003 Stephen Kinzer

Bu kitabın yayın hakları Onk Ajans Ltd. aracılığıyla
John Wiley & Sons International Right, Inc.'ten alınmıştır.

İletişim Yayınları 1000 • Bugünün Kitapları 92

ISBN-13: 978-975-05-0240-8

© 2004 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1-4. Baskı 2004-2018, İstanbul

5. Baskı 2022, İstanbul

EDITÖR Sulhiye Gültekingil

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Musaddık'ın ölümünün 13. yıldönümünde
Ahmed Abad kasabasında anma töreni

UYGULAMA Hasan Deniz

DÜZELTİ İlker Uğur

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

STEPHEN KINZER

Şah'ın Bütün Adamları

Bir Amerikan Darbesi ve
Ortadoğu'da Terörün Kökenleri

All the Shah's Men

An American Coup and the Roots of Middle East Terror

ÇEVİREN *Selim Önal*

Iran Halkı için

*Bilmediđiniz geçmiş dışında
dünyada yeni bir şey yoktur.*

HARRY TRUMAN

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	11
Teşekkür.....	13
1. İyi Akşamlar, Bay Roosevelt.....	15
2. Lanet Olsun Böyle Kadere.....	33
3. Milletın Kanınının Son Damlası.....	47
4. Petrol Dalgası.....	67
5. Efendisinin Emirleri.....	85
6. Her Yerde Görünmez Düşmanlar.....	109
7. Siz Onların Ne Şeytan Olduğunu Bilmezsiniz.....	131
8. Gayet Kurnaz İhtiyar Bir Adam.....	151
9. Kalın Kafalı Britanyalı.....	169
10. Hazırlan ve Hemen Yola Çık.....	187
11. Biliyordum! Beni Severler.....	207
12. Tırnaklarını Yalayan İri Bir Kedi Gibi.....	237
Sonsöz.....	265
Kaynakça.....	279

Ö N S Ö Z

Bir gün hatıralarını yazmış olan yaşlıca bir İranlı hanımın kitap tanıtım kokteyline katıldım. Bir saat boyunca olaylarla dolu hayatını anlattı. Hiç siyasete dokunmamakla birlikte, laf arasında ailesinin 1950'lerin başında yirmi altı ay süresince İran'da başbakanlık yapan ve Merkezi Haberalma Teşkilatı (CIA) tarafından sahneye konulan bir darbe ile devrilen Muhammed Musaddık'ın ailesi ile akraba olduğundan bahsetti.

Konuşmasını bitirince bir soru sorma isteğimi bastıramadım. “Musaddık'tan bahsettiniz,” dedim. “Neler hatırlıyorsunuz ya da ona karşı yapılan darbe hakkında bize neler söyleyebilirsiniz?” Hanım birdenbire heyecanlandı.

“Siz Amerikalılar bu korkunç şeyi niçin yaptınız?” diye bağırdı. “Biz her zaman Amerika'yı sevmiştik. Bizim için Amerika büyük bir ülkeydi, mükemmel bir ülkeydi. Diğer ülkeler bizi sömürürken bize yardım eden bir ülkeydi. Fakat o hadiseden sonra İran'da hiç kimsenin Birleşik Devletler'e güveni kalmadı. Size şunu kesin olarak söyleyebilirim: Bu darbeyi yapmamış olsaydınız Tahran büyükelçiliğinizdeki rehinelere problemini hiçbir zaman yaşamazdınız. Bütün dertler 1953'te başladı. Neden, neden yaptınız?”

Hanımın fevranı, İranlılarla İranlı olmayanlar arasındaki bilgi ve algı uçurumunu yansıtıyordu. İran'da hemen hemen herkes, Birleşik Devletler'in 1953'te demokratik yönetime son verip Şah Muhammed Rıza'nın uzun süren diktatörlüğünü başlat-

tığını bilir. Şah'ın diktatörlüğü ise devlet idaresinde terörizmi bir araç olarak kullanan anti-Amerikan teokrasinin iktidara geldiği 1979 İslâm Devrimi'ni doğurdu. Onun radikalizmi, El-Kaide'nin ve diğer terör gruplarının üslendiği Afganistan da dahil birçok ülkede Batı karşıtı fanatikleri harekete geçirdi.

Bu olaylar Birleşik Devletler için de, başka bir ülkeye isteklerini empoze etmeye çalışan herhangi bir ülke için de kesin uyarı niteliğindedir. Darbeleri, devrimleri ya da askerî istilaları destekleyen devletler, genellikle bu işten kazançlı çıkacaklarına inanırlar. Bazen kazançlı çıkarlar. Ama bazen de zaferleri kahredici ve trajik bir biçimde ayaklarına dolanır. Bu durum özellikle günümüzün karmaşık ve değişken Ortadoğu'su için doğrudur. Ortadoğu'da gelenekler, tarih ve din, siyasi hayatı yabancılardan anlayamayacağı şekilde şekillendirir.

1979'dan sonra İran'da ortaya çıkan şiddetli anti-Amerikanlık Birleşik Devletler'de çoğu insanı hayrete düşürdü. O ülkede az çok sevildiklerini zanneden Amerikalılar acı bir biçimde nefret edildiklerini anladıklarında bu nefretin sebepleri hakkında hiç fikirleri yoktu. Çünkü 1953 yılında CIA'nın orada ne yaptığını Birleşik Devletler'de kimse bilmiyordu.

Zamanında Muhammed Musaddık muazzam bir figürdü. Bir imparatorluğu sarsmış ve dünyayı değiştirmişti. Adını herkes bilirdi. Dünya liderleri onu etkilemeye, sonraları da devirmeye çalıştılar. Harry Truman, Dwight Eisenhower ve Winston Churchill dururken *Time* dergisinin onu 1951'de Yılın Adamı seçmesine kimse şaşırmadı.

Kod adı Ajax Operasyonu olan Musaddık karşıtı CIA darbesi; İran, Ortadoğu ve kolonyal dünya için müthiş bir travma oldu. Birleşik Devletler'in yabancı bir ülke hükümetini ilk deviriyordu. Sonraki yıllar için bir örnek oldu ve milyonlarca insanın Birleşik Devletler'e bakışını şekillendirdi.

Bu kitap, dünyayı dalgalandırmakta olan şiddet yanlısı akımların kaynağını büyük ölçüde açıklayan bir hikâye anlatmaktadır. Olağanüstü bir maceranın öyküsü olmanın ötesinde, geçmişten gelen sarsıcı bir mesaj ve gelecek için objektif bir derstir.

TEŞEKKÜR

Küçük ama kendini adanmış bir grup öğrenci 1953 darbesinin ardındaki gerçekleri ortaya çıkarmak için çok uğraştı. Grubun en devamlı üyesi Mark J. Gasiorowski, aynı zamanda grubun doğal başkanı haline de geldi. Ervand Abrahamian, Fakhreddin Azimi, James A. Bill, Maziar Behroos, Malcolm Byrne, Richard W. Cottam, Farhad Diba, Mostafa Elm, James F. Goode, Mary Ann Heiss, Homa Katouzian, William Roger Louis ve Sepher Zabih bu keşif görevinde ona eşlik eden diğerleriydi. Onların çalışması bu kitabı mümkün kıldı.

CIA darbenin tarihçesinin kayıtlarını tuttu ama uzun yıllar gizli olarak kaldı. 2000 yılında bir kopyası *New York Times*'a sızdı. Kayıtlar darbe hakkında bilinenlerin çoğunu doğruladı ve yeni detaylar ortaya koydu. Olayları gün ışığına çıkarma şerefini kayıtları ele geçiren gazeteci James Risen hak etmektedir.

Araştırmam, zamanını ve uzmanlığımı benimle paylaşan kütüphanecilere ve arşivcilere çok şey borçlu. İçlerinde, Illinois'deki Chicago ve Oak Park Kütüphaneleri, Chicago'da Kent Law Kütüphanesi, Kansas Abilene'de Dwight D. Eisenhower Kütüphanesi ve Missouri Independence'de Harry S. Truman Kütüphanesi; Maryland College Park'ta Ulusal Arşivler ve İngiltere'deki Surrey, Kew Gardens'da İstatistik Ofisi var.

İlk müsveddelerin tamamını ya da bir kısmını okuyup değerli fikirlerini söyleyenler arasında Janet Afary, David Barboza, Elmira Bayrasli, David Shiman, James M. Stone ve John E. Woods vardı. Kitabın son haliyle ilgili hiçbir sorumluluk taşımıyorlar, onlara sıcak teşekkürlerimi sunuyorum.

İran'daki araştırmalarım sırasında bana yardım eden İranlılar adlarıyla anılmak istemediler. Kendileri kim olduklarını biliyorlar. Onlara derin şükranlarımı sunuyorum.

İyi Akşamlar, Bay Roosevelt

15 Ağustos 1953'ün gece yarısından az önce tuhaf bir konvoy karanlığın içinden yola koyulduğunda Tahran'ın büyük bir kısmı uykudaydı. Konvoyla askerî işaretleri olan bir zırhlı öncülük ederken, arkasından iki cip ve içleri asker dolu birkaç cemse geliyordu. Gündüzün aşırı sıcağı yerini gecenin serinliğine bırakırken, gökte ay hilâl şeklinde parlıyordu. Hükümet darbesi yapmak için mükemmel bir geceydi.

Öncü aracın içinde oturan İmparatorluk Muhafızlarının kumandanı Albay Nimetullah Nasırı'nın kendinden emin tavrının bir nedeni vardı. Cebinde İran Şahı'nın Başbakan Muhammed Musaddık'ı görevden alma emrini taşıyordu. Nasırı bu emri Musaddık'a tebliğ edecek, direnirse de tutuklayacaktı.

Bu isyanın planlamasını yapan Amerikan ve İngiliz istihbarat elemanları, Musaddık'ın isyanın bastırılması için orduyu derhal göreve çağıracağını tahmin ediyorlardı. Dolayısıyla Başbakan aradığında telefonun öbür ucunda cevap verecek kimse olmaması için gerekli düzenlemeler yapılmıştı. Albay Nasırı önce ordu kumandanını evinde tutuklayacak, daha sonra da ülkenin yazgısını belirleyecek emri yerine getirecekti.

Albay emredildiği gibi yaptı. Fakat ilk görev yerine vardığında ortada bir gariplik vardı. Gecenin hayli ileri bir saati olması-

na rağmen ordu kumandanı General Taki Riyahi evinde yoktu. Hatta hizmetçi ve kapıcı da dahil olmak üzere ortada hiç kimse yoktu.

Bu durum Albay Nasırı'yi birşeylerin ters gittiğine dair uyar-mahıydı ama uyarımadı. Tekrar zırhlısına tırmandı ve şoföre esas hedefe yani Başbakan Musaddık'ın evine doğru sürmesini emretti. Onunla beraber iki seçkin istihbarat ajanının ümit-leri de yola koyuldu.

Albay Nasırı böylesine cüretkâr bir görevi tek başına yerine getirebilecek kadar çılgın değildi. Demokratik İran'da başba-kanlar ancak parlamentonun onayı ile göreve getirilip, görev-den alınabildiklerinden Nasırı'nin cebinde taşıdığı emrin meş-ruiyeti şüpheliydi. Ancak bu geceki iş CIA ve İngiliz Gizli İstih-barat Servisi'nin aylarca süren planlamalarının tepe noktasıydı. Sahneye konulan darbe Başkan Dwight Eisenhower ve Başba-kan Sir Winston Churchill tarafından emredilmişti.

1953 yılında Birleşik Devletler İran için henüz çok yeni bir ülkedydi. Birçok İranlı'ya göre Amerikalılar, kurulması için ya-rım yüzyıl harcadıkları kırılğan demokrasilerini destekleyen dostlardı. Birleşik Devletler'in tersine onları asıl sömüren bas-kıcı kolonyalist Britanya idi.

Çoğunluk hissesi İngiliz devlete ait olan bir İngiliz şirke-ti, 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren İran petrolünün üretim ve satışı üzerinde muazzam kârlı bir tekelin tadını çıkarıyordu. İran topraklarının altından akan zenginlik Britanya'ya dünya-nın zirvesinde söz sahibi olma imkânı sağlarken, İranlıların ço-ğunluğu bu adaletsizliğin getirdiği sefalet içinde yaşıyordu. So-nunda, 1951 yılında, Anglo-Iranian Petrol Şirketi'ne (AIOC) duydukları öfkeyi şahsında bütün diğer politik liderlerden da-ha çok somutlaştırdığına inandıkları Musaddık'ı desteklediler. Musaddık da bu şirketi İran'dan kovma, ülkenin dev petrol rezervlerini geri alma ve İran'ı yabancı güçlerin boyunduruğun-dan kurtarma sözü verdi.

Başbakan Musaddık sözünü samimi bir hevesle yerine getir-di. Yurttaşlarının çılgınca desteği ile dünyadaki en kârlı İngi-liz şirketi olan Anglo-Iranian'ı millileştirdi. Hemen ardından

da İranlılar İran Körfezi'ndeki Abadan'da bulunan dev rafineriyi kontrol altına aldılar.

İran'da yükselen yurtseverlik dalgası Musaddık'ı ulusal kahraman yaptı. Ama İngilizler de Musaddık'ı onlara ait zenginliği çalmakla suçlayıp, Adalet Divanı ile Birleşmiş Milletler'den Musaddık'ı cezalandırmasını istediler. İran Körfezi'ne savaş gemilerini gönderip İran ekonomisinin çok ağır yara almasına sebep olan ambargoyu başlattılar. Bu kampanyaya rağmen Musaddık'ın cesareti İranlıları olduğu gibi Asya ve Afrikanın anti-kolonyal liderlerini de çok derinden etkiledi.

Kendisine karşı açılan İngiliz kampanyası Musaddık'ı yerinden oynatamadı. Avrupa'da yayınlanan bir gazeteye göre, "Musaddık İngilizlere vereceği en basit bir imtiyaz yerine Pers petrolünde kızartılmayı tercih eder"di. İngilizler bir süre petrol sahalarını ve rafineriyi geri alabilmek için silahlı bir istilayı düşündülerse de Amerikan Başkanı Harry Truman'ın destek vermemesi üzerine bundan vazgeçtiler. Geriye sadece iki seçenek kalıyordu: ya Musaddık yönetimini kabul edecekler ya da onu devirecek bir darbe tezgahlayacaklardı. İmparatorluk geleneğinin mağrur ürünü Başbakan Churchill darbe kararını almak için hiç duraksamadı.

Musaddık'ın petrol şirketini millileştirmesinin hemen ardından İngiliz ajanlar darbe için hazırlıklara başladılar. Çok kararlı ve saldırgandırlar. Bu planlardan haberdar olan Musaddık Ekim 1952'de İngiliz Büyükelçiliğinin kapatılmasını emretti. İran'da bulunan tüm İngiliz diplomatların ve diplomatik görüntü altında faaliyet gösteren ajanların İran'ı terk etmesi istendi. Böylece ülkede darbe tezgahlayacak kimse kalmamış oluyordu.

İngilizler derhal Başkan Truman'dan yardım istediler. Fakat Truman hem Musaddık tarzı ulusalcı hareketlere sempati ile bakıyor, hem de Anglo-Iranian örneğinde olduğu gibi eski moda emperyalist düşüncüyü hor görüyordu. Dahası CIA o güne kadar hiç hükümet düşürmemişti ve Truman böyle bir işin öncüsü olmak istemiyordu.

Kasım 1952'de Dwight Eisenhower'ın başkan seçilmesiyle